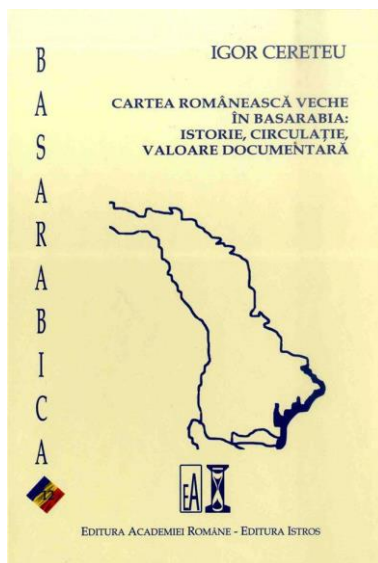

RECENZII

IGOR CERETEU, *Cartea românească veche în Basarabia: istorie, circulație, valoare documentară*, București – Brăila, Editura Academiei Române – Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2019, 546 p.*

La finele anului 2019, Igor Cereteu a publicat un volum intitulat *Cartea românească veche în Basarabia: istorie, circulație, valoare documentară*, reprezentând suma cercetărilor de aproape trei decenii în domeniul istoriei cărții la est de Prut. În condițiile parcurgerii atente a unei întinse bibliografii, completată cu cercetările efectuate pe teren în mănăstirile, arhivele, bibliotecile și muzeele din Republica Moldova, autorul a oferit o contribuție științifică importantă la cunoașterea istoriei cărții românești. Cele 1 677 de note de subsol și 400 de titluri ce se regăsesc în aparatul critic al lucrării oferă, prin ele însele, o imagine grăitoare asupra dimensiunilor demersului științific.

În paginile volumului, autorul caută rezolvări și ajunge la concluzii de natură să limpezească o serie de probleme ce nu și-au găsit până acum o soluționare adecvată, iar rigoarea analizei duce la corectarea unor erori istoriografice.

La început sunt prezentate *tiparul și cartea* în abordările științei istorice. După necesara trecere în revistă a izvoarelor istorice și a dobândirilor istorio-

grafice în succesiunea lor cronologică, Igor Cereteu subliniază că, după încorporarea Basarabiei de către URSS, din deceniul cinci al secolului al XX-lea, istoria cărții și aceea a tiparului în limba română au devenit subiecte tabu. Acest tip de studii a fost mai întâi prohibit, apoi a fost reorientat, cu primordialitate, în direcția distorsionării adevărului istoric.

Trebuie menționat faptul că lucrurile s-au petrecut „în oglindă” de o parte și de alta a Prutului. S-a întâmplat astfel din cauză că, imediat după 23 august 1944, atât România cât și nou înființata RSSM au fost obligate să-și epureze colecțiile de publicații din biblioteci (și nu numai), temeiul juridic fiind la vest de Prut art. 16 din *Convenția de Armistițiu* încheiată cu guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit al Marii Britanii și cu Statele Unite ale Americii la 12 septembrie 1944 și apoi Tratatul de pace de la Paris din 1947. În baza unei legislații identice, toate publicațiile apărute de la 1 ianuarie 1917 până la 23 august 1944, cuprinzând fie și numai „idei [...] sau pasagii dăunătoare bunelor relații ale României cu Națiunile Unite”¹, eufemismul care a marcat vreme de mai bine de jumătate de secol istoria românilor – și, în mod expres, lucrările de istorie și geografie care conțin problema Basarabiei – la vest de Prut², și a României – la est, au fost interzise, fiind înscrise în *Fondurile Speciale* (care în realitate au însemnat Secrete) din biblioteci și arhive. Funcționarea *Fondului Special* s-a aflat, în întreaga perioadă comunistă, sub incidența „secretului de stat” ori a secretului de „serviciu”; sau erau date și informații care, „deși nu

* O variantă mai amplă a acestui text se află sub tipar în revista „Destin românesc”, Chișinău, nr. 1, 2021.

¹ *Decret-lege nr. 364 pentru retragerea din circulația publică a unor anumite publicațiuni periodice și neperiodice, reproduceri grafice și plastice, filme, discuri, medalii și insigne metalice*, publicat în *MOF*, 4 mai 1945.

² Ministerul Informațiilor, *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, București, 1948, p. 5–15.

constituie secrete de stat, nu sunt destinate publicității”³. După ce prima etapă a epurării publicațiilor s-a încheiat, au început să apară lucrări în care să fie puse pe primul plan contribuțiile Kievului și Moscovei la înființarea celei dintâi tipografii din Moldova, eliminându-se ideea unității culturale românești și raporturile culturale – stabilite tocmai prin carte și tipar – între țările locuite de români. La est de Prut, istoria cărții și a tiparului a fost o lungă perioadă exclusă de la cercetare, din cauză că rezultatele scoteau inevitabil în evidență adevărata apartenență etnică a populației majoritare. Abia în anul 1981, E. M. Russev a menționat fenomenul răspândirii, pe teritoriul țării Moldovei, a cărților tipărite în Țara Românească și în Transilvania. În mod similar, la vest de Prut, toate lucrările privitoare la istoria tiparului și circulația cărții românești vechi au înlăturat, în mod obligatoriu, orice referire la activitatea tipografică din Basarabia precum și la răspândirea vechilor noastre tipărituri în spațiul pruto-nistean pe parcursul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. De asemenea, cataloagele de carte veche alcătuite în România până în anii '90 ai secolului al XX-lea sunt incomplete, cenzura comunistă forțându-i pe cercetători să elimine orice mențiune privitoare la exemplarele imprimate la Chișinău, începând din 1814. În afara condiționalităților de ordin politico-geografic, în perioada comunistă, istoria tiparului și a cărții românești vechi a mai fost alterată și de aplicarea brutală a concepției ateiste, potrivit căreia însemnătatea tipografiei ca instituție în slujba Domniei și a Bisericii Ortodoxe trebuia ocultată sistematic. Decenii la rând, vechile tipărituri românești au fost studiate cu precădere de literați, din punctul de vedere al conținutului semantic și filologic, și mai puțin de istorici și teologi din punctul de vedere al contribuției acestor lucrări la construcția unității spirituale românești; sau la dezvoltarea Școlii și a Bisericii Ortodoxe Românești și chiar la rezolvarea unor chestiuni de natură politico-religioasă derivate din specificul ortodox al Țărilor Române. În consecință, cultura română veche este încă departe de a fi cunoscută în diversitatea articulațiilor sale.

Revenind la *Cartea românească veche în Basarabia: istorie, circulație, valoare documentară*, capitolul doi înfățișează sintetic activitatea tipografică și producția de carte românească în perioada 1508–1830, accentul fiind pus, așa cum este și firesc, pe producția de carte de la Chișinău, începând cu anul 1814. În mod adecvat, autorul plasează înființarea tipografiei de la Chișinău în contextul organizării administrativ-religioase a provinciei nou anexate de Imperiul Rus, după care face o trecere în revistă a stadiului cercetării istoriografice asupra chestiunii.

Igor Cereteu demontează un important fals impus de istoriografia sovietică, și anume acela că la anul 1812 spațiul est-moldovean anexat de Imperiul Rus era lipsit de cărți și că a fost nevoie de intervenția „binefăcătoare” a țarismului pentru a umple acel gol. Știm că, în epocă, Biserica era instituția care impulsiunea în mod deosebit știința de carte și cultura, astfel încât statisticile se întocmeau pe baza lăcașurilor de cult. Fiecare biserică trebuia să aibă, neapărat, măcar câte un exemplar din următoarele cărți: *Liturghie*, *Evanghelie*, *Molitvenic*, *Apostol*, *Triod*, *Penticostar*, *Octoih*, *Psaltire*, *Ceaslov*, *Antologhion* sau *Minee* lunare, pe lângă care puteau exista, desigur, și altele pentru lectură sau folosință ocazională. Or, iată ce scria Ion N. Halipa, fratele lui Pantelimon Halipa, citat de Igor Cereteu (p. 130–131):

[...] în 1812 în ținutul Lăpșuna existau 55 de sate, din care doar 14 nu aveau cărți suficiente; în Orhei erau 200 de biserici, din care doar 44 nu aveau toate cărțile; în Hotârnicești erau 22 de biserici, toate asigurate cu cărți; în ținutul Codru erau 17 biserici, toate având cărțile necesare; în ținutul Greceni, din cele 13 biserici, numai una îi lipseau o parte din cărți; în ținutul Iași, din cele 102 biserici, doar în satul Stolniceni nu erau destule cărți; în ținutul Soroca, din cele 141 de biserici, numai celei din Tătărauca Veche îi lipseau unele cărți, în satele Brânceni și Lencăuți lipsea câte o singură carte: *Triodul*, iar Malcouții nu aveau *Minei*; în Chișinău erau 6 biserici, din care doar una nu avea toate cărțile necesare. Mai puține cărți existau în ținuturile de margine: Hotinul la nord, Chilia, Bender, Cetatea Albă în sud [...].

Însă nici acolo nu lipseau cu desăvârșire. Ceea ce lipsea de fapt, erau cărțile rusești! În acest loc, credem că se impun și niște nuanțe: fără a minimaliza nicidecum importanța contribuției mitropolitului Gavril Bodoni la tipărirea cărților bisericesti în Basarabia, începând cu anul 1815, nu

³ Adrian Marino, *Cenzura în România: schiță istorică și introductivă*, Craiova, Editura Aius, 2000, p. 67–68.

trebuie ignorat faptul că, în virtutea principiului *Cujus regio ejus religio = a cui este țara, a aceluia este și religia*, adevăratul rol al tipografiei bisericești înființată în 1814 a fost acela de instrument al rusificării provinciei nou înființate, începutul fiind făcut prin impunerea, în bisericele de la est de Prut, a ritualului ortodox slav, diferit într-o anumită măsură de ritualul bizantin folosit în Biserica română. De aceea, prima carte tipărită la Chișinău a fost *Liturghia*, cartea fundamentală a cultului, urmată de *Molebnic* – carte necunoscută în cultul din spațiul românesc, fiind altceva decât *Molitvenicul* nostru. În scurtă vreme, mitropolitul Gavril Bodoni a tipărit toate cărțile de cult traduse după edițiile slave, prin care a impus schimbările de ritual; în cult s-au introdus sfinți noi, specifici Bisericii ruse, fiind scoși din calendar alții sărbătoriți în Biserica română; muzica bisericească a fost înlocuită cu cea polifonică; apoi, în veșmintele clerului, cât și în pictura icoanelor au intervenit câteva modificări etc.

Au fost tipărite apoi *Bucoavne*, prin care să se învețe limba rusă, precum și numeroase instrucțiuni adresate clerului pentru a pune în aplicare măsurile dispuse. Tot în acest scop s-a tipărit, în 1819, și *Tipicul* – lucrare destinată exclusiv preoțimii, ce conține rânduiala slujbelor. Deloc de neglijat este faptul că întreaga producție tipografică s-a distribuit, cu sau fără plată, dar în orice caz obligatoriu. Igor Cereteu dovedește însă că, în ciuda obligativității, preoții basarabeni au continuat să folosească vechile cărți românești, în detrimentul celor tipărite după 1815. Faptul este demonstrat de documentele păstrate în arhivele pe care autorul le-a cercetat și din care reiese că lucrările mai sus menționate au stat nevândute mai mulți ani în tipografia de la Chișinău. Amintim doar că, dintre tipăriturile de la 1815, în anul 1823, la opt ani de la apariție deci, din cele 1 200 de exemplare în care au fost scoase atât *Liturghia* cât și *Bucoavna*, încă mai erau nevândute 223 de *Liturghii*, iar din *Bucoavna*, un număr de 490 erau încă neachitate; în anul 1828, imprimăria de la Chișinău încă mai avea 145 de *Liturghii* și 76 de *Bucoavne* nevândute de 13 ani, plus 170 de *Molebnice* din anii 1815/1816 și 416 *Catihize* din cele 3 000 scoase în 1816. Pe de altă parte, și starea fizică a exemplarelor ajunse până la noi este un argument în direcția spuselor noastre: tipăriturile de după 1815, fie că sunt de la Chișinău, de la Sankt Petersburg sau de la Moscova, sunt în majoritate în stare foarte bună, pentru că, tacit, au fost refuzate de preoții români și au rămas nefolosite. În consecință, satele și mănăstirile de la est de Prut au fost în toată perioada de ocupație țaristă adevărate insule naționale, în care graiul, cântarea și rânduielile vieții religioase s-au păstrat ca înainte de anul 1812.

Volumul intitulat *Cartea românească veche în Basarabia: istorie, circulație, valoare documentară* continuă cu trei capitole de cercetare aplicată, prezența cărții vechi în estul Moldovei fiind analizată de Igor Cereteu cu multă acribie. Un capitol substanțial urmărește, cronologic, prezența în interfluviul pruto-nistrean a tipăriturilor din aproape toate centrele tipografice în care s-a produs carte românească: Târgoviște, mănăstirea Govora, mănăstirea Căldărușani, București, Iași, Episcopia Buzăului, mănăstirea Snagov, Episcopia de Rădăuți, Episcopia Râmnicului, Sibiu, Blaj, Dubăsari, Movilău, Brașov, mănăstirea Neamț, inclusiv cele exterioare spațiului românesc (Viena, Buda, Sankt Petersburg) și, firește, Chișinău. Segmentul temporal avut în vedere începe cu secolul al XVI-lea, chiar cu anul 1508 – acela al introducerii tiparului în Țările Române –, și se oprește la 1830, moment considerat drept limită pentru cartea veche în România. Pe baza unei documentări cvasi-exhaustive, sunt înfățișate modalitățile prin care cărțile au ajuns și au circulat în acest areal: vânzări și cumpărări, donații, colportaj, distribuții oficiale direct din tipografii etc. Tot în acest loc sunt înfățișate aspectele privitoare la cenzura și carantina instituite de autoritățile țariste la granițele teritoriului anexat în anul 1812.

Un alt merit al lui Igor Cereteu este acela că prezintă, pentru prima dată într-o cercetare sistematică, bazată pe coroborarea documentelor de arhivă cu examinarea *de visu* a exemplarelor de carte veche păstrate până astăzi, ajutorul cultural oferit de Biserica Ortodoxă de la vest de Prut surorii sale de la est de Prut după anexarea din 1812. Exemplele unor clerici de rang mic sau al unor mireni care au colportat cărți românești peste Prut, după 1812, precum și gestul mitropolitului Țării Moldovei, Veniamin Costachi, care în anul 1821 s-a refugiat peste Prut din cauza tulburărilor Eteriei și a dăruit bisericii din satul Costuleni câteva dintre cărțile lui personale, erau știute. Mai puțin cunoscut este cazul mitropolitului Grigore al IV-lea al Țării Românești, care în anul 1829, fiind exilat în Basarabia de administrația rusă ce ocupase Țările Române, a reușit să aducă, la rugămintea unor clerici, peste 400 de cărți pentru bisericile locului, lipsite de cărțile românești. Pe lângă acestea, Igor Cereteu a mai depistat și alte situații similare, de la finele

secolului al XIX-lea. De pildă, arhimandritul Conon Arămescu-Donici, care a devenit mitropolitul Țării Românești, a rămas în Muntenia ocupată de armata germană în timpul Primului Război Mondial și a fost mitropolitul ce a susținut Unirea Basarabiei cu România în 1918 – el însuși un personaj pus la *index* de comuniști după anul 1945, și Iosif Naniescu, mitropolitul Moldovei, amândoi cu legături *de sânge* în Basarabia, au trimis, deseori, între anii 1888 și 1890, de la Iași, zeci de cărți românești vechi și moderne la mănăstirea Noul Neamț. De altminteri, Igor Cereteu dovedește, prin cercetările sale întinse pe mai mulți ani asupra acestui lăcaș de spiritualitate de pe malul Nistrului, că monahii de aici, în frunte chiar cu întemeietorul – starețul Andronic, nu au rupt niciodată legăturile cu frații de dincoace de Prut.

Următorul capitol al lucrării analizează prezența cărților românești vechi în 15 mănăstiri din Republica Moldova, pe care autorul le-a cercetat timp de câțiva ani, oferindu-ne, practic, un buchet de 15 micro-monografii de bibliotecă mănăstirești: Vărzărești, Căpriana, Hâncu, Condrîța, Hârbovăț, Țigănești, Rudii, Curchi, Suruceni, Saharna, Răciula, Hirova, Frumoasa, Noul Neamț, Chistoleni.

A lipsit, în momentul publicării volumului prezentat aici, cercetarea efectuată la mănăstirea Japca, unicul așezământ monahal din Republica Moldova căruia i s-a permis să funcționeze în perioada sovietică. Golul a fost suplinit recent, Igor Cereteu publicând, împreună cu Octavian Moșin, *Biblioteca Mănăstirii Japca. Catalogul cărților și însemnărilor manuscrise*, Chișinău, Editura Lexon Prim, 2020, 198 p. – o ediție de lux, cu ilustrații color, în care sunt descrise 119 titluri în 146 de volume de carte veche, modernă și contemporană. Dintre acestea, 83 de titluri sunt în limba română și 36 de titluri în slavonă și rusă; cea mai veche este *Evanghelia* tipărită la București, în anul 1723, iar cea mai nouă este *Molitfelnicul* imprimat tot la București, în 2006. De pe fiecare exemplar în parte au fost culese, cu mîgală, numeroase și prețioase însemnări, care vin să îmbogățească sau să confirme diverse aspecte ale istoriei noastre.

Revenind, ultimul capitol al *Cărții românești vechi în Basarabia*, la fel de consistent ca și cele dinainte, este consacrat valorii documentare a însemnărilor de pe exemplarele cercetate. Autorul ne oferă o analiză riguroasă a numeroaselor informații ce țin de istoria economică, de demografie, adăugându-se, prin scrisul de mână de pe marginea cărților, mărturii despre invaziile străine și războaie, schimbări de domnie, știri despre mitropolii, episcopi și clerici de diferite ranguri, incendii, cutremure de pământ, eclipse de soare și de lună, fenomene meteorologice neobișnuite etc.

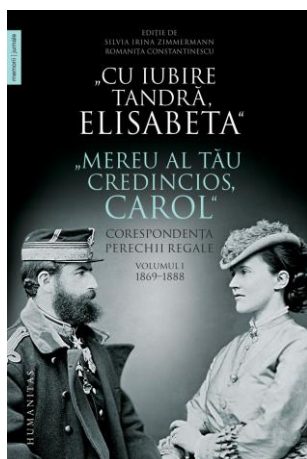
Datorită lui Igor Cereteu știm că prima însemnare (cunoscută) pe o carte românească în estul Moldovei este din 30 mai 1717, fiind scrisă de Iordache diaconul pe o *Evanghelie* (Snagov, 1697) care fusese furată de tătari, răscumpărată și dăruită împreună cu o *Liturghie* mănăstirii Căpriana. Autorul a stabilit că în Basarabia s-a aflat, până la sfârșitul veacului al XIX-lea, inclusiv prima carte tipărită în spațiul românesc, *Liturghierul* lui Macarie din anul 1508 (în satul Vorniceni); numai că, la fel ca multe alte valori culturale, a fost luată de colecționarul rus Alexandru Iațimirschi și dusă la Moscova. Cea mai veche carte românească tipărită și păstrată astăzi în Basarabia este *Pravila cea mică* tipărită la Govora în anul 1637. Din prima carte tipărită în Moldova, *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1641–1643), azi se păstrează un singur exemplar, incomplet.

Sinteza lui Igor Cereteu arată, pentru prima dată în mod coerent, amploarea distrugerii cărților românești în Basarabia sovietică: dacă până în 1940 a documentat existența unui total de 1 718 volume vechi în 277 de titluri, în zilele noastre autorul a mai putut cerceta efectiv numai 965 de volume în doar 194 de titluri, dintre care în mănăstiri doar 249 de exemplare în 124 de titluri. În fine, un număr de 26 de *Anexe* (tabele și grafice color) completează și ilustrează informația din cuprinsul cărții. Volumul se încheie cu fireștile *Concluzii*, dar mai conține o bogată *Bibliografie* în limbile română și rusă, un *Indice de nume* și unul *geografic*, precum și un rezumat în limba engleză. Toate acestea ne îndreptățesc să afirmăm că avem de-a face cu o sinteză ce nu-și are încă echivalentul la vest de Prut și că, indubitabil, tomul apărut la Editura Academiei Române, în colaborare cu Editura Istros din Brăila, în seria de opere fundamentale pe care Academia Română o patronează, „Basarabica”, se înscrie în rândul instrumentelor de lucru la care specialiștii vor apela multă vreme de acum înainte.

Elena Chiaburu*

* Bibliotecar la Facultatea de Economie și Administrarea Afacerilor, Iași.

„Cu iubire tandră, Elisabeta”. „Mereu al tău credincios, Carol”. *Correspondența perechii regale*, vol. I, 1869–1888, ediție critică și comentată, note și traducere din germană de SILVIA IRINA ZIMMERMANN și ROMANIȚA CONSTANTINESCU, transcrierea după manuscrisul în limba germană, stabilirea textului, studiu introductiv și indice de Silvia Irina Zimmermann, București, Editura Humanitas, 2020, 374 p.

Silvia Irina Zimmermann a tratat, într-o serie de articole și lucrări, activitatea literară a reginei Carmen Sylva, dintre cele noi amintind: *Regina poetă Carmen Sylva. Literatură în serviciul Coroanei, Regele Carol în opera Reginei Elisabeta. La 100 de ani de la moartea Regelui Carol I a României (1839–1914), Despre regi în vremuri republicane, Carmen Sylva (Regina Elisabeta a României). Poveștile Peleşului*. Correspondența cuplului princiar, iar mai apoi regal a apărut pentru prima dată în limba germană¹, urmând ca doi ani mai târziu să fie publicată și ediția în limba română. Diferența constă în faptul că ediția germană cuprinde corespondența purtată de Elisabeta și Carol între anii 1869 și 1890, în timp ce ediția în limba română se încheie la anul 1888, urmând ca restul scrisorilor să fie incluse în cel de-al doilea volum.

Lucrarea de față cuprinde corespondența cuplului regal Carol I și Elisabeta din cadrul Arhivelor Naționale ale României și debutează cu scrisorile prințesei Elisabeta de Wied din perioada logodnei cu principele Carol (octombrie–noiembrie 1869). În istoriografia română, s-a vehiculat mult ideea conform căreia căsnicia dintre Carol I și Elisabeta nu ar fi fost întemeiată pe sentimente de iubire, ci ar fi fost doar o căsătorie de conveniență. Citind scrisorile pe care Elisabeta i le trimitea principelui Carol, nu putem să nu sesizăm entuziasmul, nerăbdarea și emoția cu care Elisabeta aștepta fericitul eveniment. Tânăra prințesă se simțea binecuvântată să fie viitoare mireasă a principelui Carol și îi scria logodnicului său: „Dumnezeule, cu ce am meritat un astfel de noroc! Aproape că îmi vine să cred că nu am lucrat și suferit îndeajuns pentru a merita aceasta – dar tocmai fericirea nemeritată este cea mai frumoasă”. De asemenea, prințesa își dorea să se familiarizeze cât mai repede cu țara în care urma să-și întemeieze căminul, motiv pentru care, într-o scrisoare din 21 octombrie 1869, îi scria logodnicului său că începuse să citească o carte a lui Vasile Boerescu și revenea asupra frazelor, pentru a fi sigură că înțelege sensul acestora. Analizându-i scrisorile, putem observa și interesul Elisabetei de a învăța limba română. Astfel, într-o epistolă trimisă cu câteva zile înainte de nuntă, aceasta menționa că își dorea ca într-un an să învețe românește. Munca îi era constantă în acest sens, într-una din zile învățând 170 de cuvinte noi, declinarea, articolul, numerele și numele zilelor și ale lunilor. Elisabeta era expansivă în relația cu logodnicul său, din scrisorile trimise acestuia nelipsind declarațiile de dragoste. Spre exemplu, în data de 2 noiembrie 1869, aceasta îi scria: „Te iubesc îngrozitor, iar dacă încă nu mă crezi, ți-o voi spune cu mare plăcere, cât de des!” Correspondența cuplului princiar se continuă cu o scrisoare trimisă de Elisabeta în perioada sarcinii cu principesa Maria. Cu acest prilej, pe lângă informațiile despre starea sa sufletească și fizică, tânăra prințesă lasă să se întrevadă dezamăgirea la adresa înaltei societăți românești: „Mi-am dat seama ce gândesc oamenii când spun că te închizi în tine [...]. Ar vrea să fie aici ca intimi în fiecare seară, să-și bea ceaiul în timp ce bârfesc, și să se împăuneze cu asta”.

În perioada martie–aprilie 1872, principesa Elisabeta s-a aflat la tratament în Italia. În scrisorile trimise soțului său, făcea numeroase mențiuni privitoare la starea sa de sănătate, îi scria

¹ „In Zärtlicher Liebe Deine Elisabeth”. „Stets Dein Treuer Carl”. *Der Briefwechsel Elisabeths zu Wied (Carmen Sylva) mit ihrem Gemahl Carol I. von Rumänien aus dem Rumänischen Nationalarchiv in Bukarest, teil 1: 1869–1890. Anfangsjahre in Rumänien. Unabhängigkeitskrieg. Königreich Rumänien*, Silvia Irina Zimmermann (Hg.), ibidem-Verlag, Stuttgart, 2018.

despre principesa Josephina de Hohenzollern, mama principelui Carol, și despre alte persoane cu care intrase în contact. În acest timp, Carol îi scria despre progresele fiicei lor, prințesa Maria, care se dezvoltase, făcea zilnic plimbări la Cotroceni și era „mereu veselă și drăgăstoasă”, încât era o încântare să o privești. Împlinirea familială avea însă să fie rapid spulberată, la 28 martie/9 aprilie 1874, prințesa Maria încetând din viață, după o scurtă suferință, cauzată de infecția cu scarlatină. Acesta a fost cu siguranță unul dintre cele mai dificile momente prin care avea să treacă cuplul princiar. La câteva luni de la tragicul eveniment, Elisabeta îi scria soțului său o scrisoare din care reiese că se împăcase cu pierderea fetiței lor. Epistola era scrisă într-un ton optimist, tânără principesă considerând că tragedia avea să-i apropie mai mult: „Atunci când unui bărbat i se naște un copil, atunci abia simte că femeia lui e femeia *lui*; pe când femeia care pierde un copil simte că bărbatul care o sprijină în clipa aceea este bărbatul *ei*”. În toamna anului 1876, corespondența dintre Carol și Elisabeta era guvernată de grijile referitoare la situația politică din Balcani. La 6 octombrie 1876, Carol îi scria soției sale că, în urma unui Consiliu de Miniștri, s-a decis mobilizarea unei părți a armatei, iar ca pretext s-au declarat manevre militare. La polul opus, Elisabeta îl ținea la curent pe Carol cu viața cotidiană de la Sinaia, arătându-și încântarea față de cabana de vânătoare Foișor, domiciliul perechii domnitoare până la inaugurarea Castelului Peleş.

Analizând corespondența principelui Carol cu principesa Elisabeta, putem afla detalii inedite despre perioada Războiului de Independență. Dacă desfășurarea propriu-zisă ne este cunoscută, o parte dintre scrisorile principelui Carol către Elisabeta fiind incluse în *Memoriile Regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, scrisorile Elisabetei ne ajută să reevaluăm rolul jucat de aceasta pe durata conflagrației. În timpul Războiului de Independență, cei doi soți și-au trimis 58 de scrisori și telegrame. În scrisorile trimise înainte de intrarea României în război, Carol se plângea de neplăcerile cauzate de ruși, de cererile pe care aceștia le aveau de la armata română și de nemulțumirea manifestată atunci când românii nu le îndeplineau dorințele întocmai. La 15/27 iulie, Carol o pune la curent pe Elisabeta cu nemulțumirea marelui duce Nicolae, care îi făcea pe români responsabili de victoria repurtată de turci la Plevna. În opinia marelui duce, turcii învinseseră trupele ruse, deoarece românii refuzaseră să-i escorteze și să-i transporte pe prizonierii turci, sarcină pe care Carol o găsea umilitoare. Rușii nu erau recunoscători nici pentru sprijinul pe care românii l-au oferit pentru cucerirea cetății Nicopole. De asemenea, Carol o ținea la curent pe soția sa cu mersul operațiunilor militare și o ruga să transmită veștile și părinților săi, la Sigmaringen. Pe durata războiului, Elisabeta a avut misiunea de a menține legătura cu anumite personalități ale Imperiului Rus, precum Aleksander Mihailovici Gorceakov, cancelar și ministru de Externe al Rusiei, și prințul Alexei Obolenski, general rus de Infanterie. La 18/30 iulie, Carol o ruga pe soția sa să-i mai trimită niște brăuri, deoarece cele avute s-au stricat la spălat. Prin intermediul unei alte scrisori, cerea: „6 perechi de mănuși de iarnă de flanel alb și gri, 6 perechi de ciorapi lungi, mult peste genunchi, și 6 brăuri din flanel cu cingătoare”, la care se adăugau: „o haină de piele căptușită cu flanel, o pereche de încălțări de postav și o pătură groasă de călătorie pe care să o pot întinde pe pat, 2 pachete de bomboane de gât”. Deoarece turcii amenințau să recupereze Nicopole, marele duce Nicolae a cerut sprijinul trupelor române, principele nostru încuviințând ca Divizia a IV-a să treacă Dunărea. La 20 august/1 septembrie, Carol o anunța pe Elisabeta că armata română urma să treacă Dunărea, iar scrisorile către ea vor fi mai rare, deoarece la Poradim serviciul poștal și de telegraf era doar în parte instalat. În perioada Războiului de Independență, se credea că Elisabeta era însărcinată, cu toții nutrind speranța că ar fi fost vorba de un moștenitor de sex masculin. Principesa nu dăduse încă vestea părinților, dorindu-și, mai întâi, să poată auzi inima fătului; se va dovedi însă că a fost vorba de o alarmă falsă. Mai târziu, principesa încerca să se consoleze, considerând că, dacă ar fi fost cu adevărat însărcinată, „s-ar fi născut un copil din fier și oțel, serios și talentat, dar cu siguranță melancolic și prin urmare niciodată fericit. De aceea, este mai bine așa”. La 5/17 septembrie, Carol o anunța cu entuziasm pe Elisabeta că, în ultimele zile, armata lui Osman-Pașa a fost grav afectată, cavaleria ruso-română rupând legătura din Plevna și spatele frontului, astfel că turcii erau tot mai lipsiți de muniție și alimente. Într-o scrisoare din 14/26 noiembrie, Carol îi semnala Elisabetei căderea Rahovei. După căderea Plevnei, la 28 noiembrie/10 decembrie 1877, Carol a ținut-o la curent pe Elisabeta cu situația din Bulgaria și i-a trasat câteva sarcini privind revenirea sa la București.

În vara anului 1879, principesa Elisabeta s-a aflat la tratament în Țările de Jos, pentru a-și vindeca durerile resimțite la coloană. Medicul olandez Johann Georg Mezger, i-a făcut acesteia și un control ginecologic, fiind de părere că „nu există nici cel mai mic motiv ca principesa să nu poată da naștere la încă șase copii”. Referirile la starea de sănătate a Elisabetei sunt frecvente în corespondența cuplului, fapt absolut normal, având în vedere faptul că cei doi își doreau un moștenitor. Rămăs la București, Carol era preocupat de rezolvarea chestiunii evreiești, de stabilirea graniței în Dobrogea, de chestiunea indemnizațiilor de război, precum și de răscumpărarea căilor ferate. Elisabeta a profitat de călătoria sa și pentru a comanda decorațiuni pentru Palatul domnesc, sfătuindu-se în această privință cu soțul său.

În 1880, Elisabeta a întreprins o călătorie la Amsterdam, unde s-a reîntâlnit cu doctorul Mezger, care s-a mirat că principesa nu reușise încă să aibă un copil. În prima scrisoare trimisă din Amsterdam, Elisabeta îl întreba pe Carol despre succesiunea la tron, dorind în acest sens ca nepoții regelui, Ferdinand și Karl, să petreacă un timp în România. În luna mai a anului 1883, regina a fost nașa de botez a nepoatei sale, prințesa Elisabeth de Wied, fiica cea mică a lui Wilhelm de Wied. Elisabeta a fost însoțită la acest eveniment de către omul politic liberal Dimitrie Sturdza. Carmen Sylva a profitat de călătoria în străinătate pentru a-și trata și otita de care suferise la începutul anului 1882. De la Segenhaus, îi scria soțului său, punându-l la curent cu starea sa de sănătate: „În ultimele două zile am dormit de la 10 la 6 neînțoptă, mănânc trei, patru bucăți de carne, încep chiar de la micul dejun cu carne. Părul arată mult mai închis la culoare și crește îngrozitor, unghiile strălucesc, obrajii mi se rotunjesc. Nu fac nimic altceva pentru toate acestea decât să respir și să înfulec până nu mai pot”. Elisabeta îl ruga pe Carol ca, la întoarcerea în țară, să petreacă o perioadă la moșia Broșteni, cu „cât mai puțin alai”, fiind de părere că nimeni nu le putea refuza „un mic *honeymoon*”. Pe durata călătoriilor sale, regina intra în contact cu tot felul de personalități și le vorbea acestora despre România, dorind ca în acest mod să sporească popularitatea țării. După o astfel de discuție, Carmen Sylva îl îndemna pe Carol să-și scrie memoriile, oferindu-se să-l ajute la redactarea lor. Acest lucru nu avea să se întâmple, primul volum al *Memoriilor* a apărut în anul 1894, Carol I colaborând cu o scriitoare de origine germană Mite Kremnitz. În timpul șederii în Segenhaus, din anul 1883, Elisabeta a avut ocazia să-i întâlnească și pe nepoții regelui Carol. Karl, fiul cel mic al principelui Leopold, îi părea vesel, drăgălaș, plin de foc și de energie. În schimb, despre Ferdinand părerea nu era la fel de bună: „[...] s-a urât foarte mult, am fost tare uimită de schimbarea frumosului băiat. A fost foarte tăcut și, astfel, nu a fost plăcut nimănui aici [...]”.

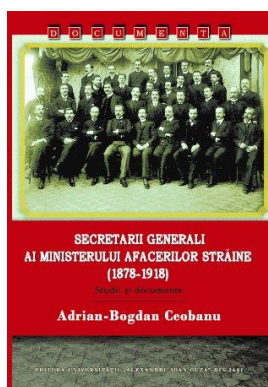
Regina Elisabeta nu a jucat un mare rol politic, ci s-a dedicat exclusiv literaturii și operelor caritabile. Cu toate acestea, din corespondența perechii regale, aflăm că aceasta avea anumite planuri politice pe care le considera grandioase. Spre exemplu, cu ocazia abdicării principelui Alexandru de Battenberg, Elisabeta îi scria suveranului român că ar fi interesantă crearea unor zone tampon în Balcani: „Am vrut să îl văd pe Wilhelm [de Wied] la cârma uneia dintre ele și pe cel de-al doilea fiu al său, tăcutul, ca prinț consort la cârma celei de a doua. Ar fi aceasta o desfășurare de forțe pentru familia noastră, care nu mi s-ar părea deloc rea”. Planul i-a reușit în parte, nepotul său, Wilhelm de Wied, fiind ales în martie 1914 principe al Albaniei. Primul volum din *Correspondența perechii regale* se încheie cu scrisorile Elisabetei din timpul curei pe Insula Sylt, din vara anului 1888. În scrisorile către soțul său, pe lângă numeroasele detalii referitoare la starea sa de sănătate, Carmen Sylva se arăta încântată de perspectiva unor prietenii cu „[...] berlinezi sau cu cei din Hamburg, Saxonia, Stiria, Westfalia și de cine mai știe de unde”. Prin cultivarea unor astfel de relații, regina nutrea speranța de a nu fi „cu totul și cu totul uitați în vechea patrie” și îl îndemna și pe Carol să procedeze întocmai.

Correspondența celor doi oferă o nouă perspectivă asupra relației dintre regele Carol și regina Elisabeta, punând capăt speculațiilor conform cărora căsătoria celor doi ar fi fost una lipsită de iubire și pasiune. De asemenea, lecturând corespondența cuplului domnitor, nu putem să nu observăm preocupările constante referitoare la starea de sănătate a Elisabetei, care a recurs la numeroase tratamente și cure în străinătate, în speranța de a oferi țării un moștenitor. În ciuda multiplelor sarcini pierdute, Elisabeta nu a putut da naștere unui fiu, însă și-a concentrat energia pentru a face România cunoscută prin intermediul literaturii sale. De asemenea, din volumul de

față, se poate observa cum, pe durata călătoriilor în străinătate, principesa intra în contact cu diferite personalități culturale și politice, încercând să lege relații de amicitie cu acestea, spre folosul țării. Corespondența princiară și apoi regală ne dezvăluie și aspecte din viața privată a Curții, precum și amănunte despre anumite personaje din anturajul Elisabetei și al lui Carol.

Codruța Șoroagă*

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Secretarii generali ai Ministerului Afacerilor Străine (1878–1918). Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, colecția Documenta, 2019, 250 p.

Tânăr și deja bine-performant ca istoric, Adrian-Bogdan Ceobanu învederează cu încă o carte aplecarea sa spre un anumit domeniu de cercetare, suscitând, încă de prin ultimul pătrar al secolului trecut, de reconsiderări tematice, conceptuale sau metodologice, precum și de mereu noi și utile „dări în vileag” de surse documentare. Cartea *Secretarii generali ai Ministerului Afacerilor Străine (1878–1918). Studii și documente*, apărută la Editura Universității din Iași, în prodigioasa colecție *Documenta*, coordonată de profesorul Petronel Zahariuc, face distincție „pereche” cu o alta, de același tânăr autor, *Diplomați în Vechiul Regat. Familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878–1914)*, dată luminii, nu mai înainte de cinci ani, de aceeași casă editorială. Doctor în istorie, cu teza publicată, după convenite revizuirii sau completări de text și mai nuanțată adecvare, la toate acestea, a titlului devenit de carte

Politică și diplomație la sfârșitul secolului XIX. Din istoria relațiilor româno-ruse (1878–1899), sub tot girul editorial al Universității ieșene, dar și sub cel de premiu al Academiei Române, autorul, cunoscut și prin studii și articole ori prin coordonare de volume tematice, se bine-regăsește într-o tendință de „nouă generație de specialiști” care asigură un fel de „război valoric” a *istoriei diplomației*, îndurată, o vreme, de o „umbră” a ei de ascendentul de piață editorială și de audiență publică al *istoriei diplomatice*, amendată, sever, aceasta, îndeosebi metodologic, de orientarea *istoriei relațiilor internaționale* spre relevarea determinațiilor „de substrat al schimbărilor lumii”, nu doar a „evenimentului de cabinete ministeriale”, de la „suprafața” respectivelor „schimbări”. În reacție și față de cam devenita structuralist-deterministă *istorie a relațiilor internaționale*, revirimentul *istoriei diplomației*, prin studii privind instituții ori misiuni de gen, precum și biografii de diplomați, răspunde dezideratului de mai pronunțată *notă umană* al cunoașterii trecutului.

Sugestia pentru realizarea cărții *Secretarii generali ai Ministerului Afacerilor Străine* pare să fi venit autorului dinspre „cuvinte” de la tribuna parlamentară, din 1894, ale lui Alexandru Lahovari, șef, atunci, al diplomației Vechiului Regat. Conservator de marcă și diplomat cu vocație, Lahovari declara, sentențios, că „un secretar general [al Afacerilor Străine] nu poate fi un om fără știință, fără studii, fără trecut. Niciodată”. Asemenea cuvinte făceau ministerial responsabilă „trezirea” diplomației române, cu implicit personalul ei auxiliar, de la „faza ei eroică”, susținută de mai ales prestigiul „personajelor” din angrenajul Afacerilor Străine, la „faza profesionalistă, a oamenilor de carieră”. Fiindcă, probează Adrian-Bogdan Ceobanu, înșiși secretarii generali, consumați întrucâtva de munca birocratică, se înscriau pe coordonate ale „carierii”, cu reușite spectaculoase, ale unora, de promovare și de ilustrare la nivelul de sus al misiunilor diplomatice. O carte consacrată unei perioade de necesară afirmare a acelor *secretari generali*, „oameni cu mânecute de birou” ai Afacerilor Străine, se justifică, se înțelege, din plin, cu așteptat interes între specialiști sau chiar în cercuri de doar pasionați ai lecturii faptelor trecutului. Autorul

* Drd., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

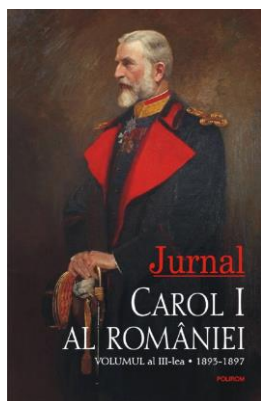
prezintă, de altfel, modele de studii privind instituțiile Externelor ale unor state mai ales occidentale, pentru a-și întreprinde un demers de specialitate concretizat printr-o realmente reușită și utilă *carte*, fie aceasta cu subtitlu cam „de prudență”, acela de *Studii și documente*. Fiindcă, e cazul de a se spune, *cartea* se distinge cu deosebire prin ținuta ei diegetică.

După lămuriri introductive asupra obiectului cercetării, cu referiri asupra istoriografiei și metodologiei, precum și cu prezentare de surse (mai ales inedite, din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – București, Arhivele Naționale Istorice Centrale, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României, *Foreign Office* – Londra, Ministère des Affaires Etrangères – Paris etc., dar și edite, în diverse publicații), un prim capitol a fost necesar rezervat relevării *dinamicii instituționale a Afacerilor Străine* românești, cu organizare, evoluții, birouri centrale și legații „peste hotare”. În cuprinsul acelei dinamici a fost căutat și relevat de autor rostul *secretarilor generali*, după numele fiecăruia, date biografice și performante. Un capitol distinct, îndrituitor de Savoie la lectura lui, a fost consacrat unor *portrete* de secretari generali, cu alăturări, la numele lor, de expresii caracterizante de personaje (Mihai Mitileneu – „ma bibliothèque vivante”; Alexandru I. Ghica – „un funcționar jovial, extrem de inteligent și cu [o] nemaipomenită forță [de] muncă”; George Cretzianu – „un bun și credincios slujitor al țării”; Constantin G. Nanu – „un franco isteric”; Nicolae Docan – care „inspira o sfântă spaimă în Minister”). Documente *din corespondența privată a unor secretari generali: Dimitrie I. Ghica și Nicolae Mișu* au darul de a introduce pe cititor în atmosfera de lucru birocratic de la Afacerile Străine.

Cu *note în loc de concluzii*, *Abstract* și *Indice*, noua carte a colegului Adrian-Bogdan Ceobanu, calificabilă între studiu monografic și instrument de lucru, întrunește valențele de notabilă reușită istoriografică, bine pretabilă lecturii de interes de specialitate sau de plăcere.

Gheorghe Cliveti*

Jurnal. Carol I al României, volumul al III-lea, 1893–1897, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de VASILE DOCEA, București, Editura Polirom, 2020, 464 p.

Apărut în anul 2020, la Editura Polirom, cel de-al treilea volum al *Jurnalului* regelui Carol I al României vine să întregască imaginea de ansamblu asupra ultimilor ani ai secolului al XIX-lea, analizați prin intermediul celui mai important decident al politicii românești. Însemnările monarhului pot constitui un remarcabil instrument, pentru a înțelege în profunzime evenimentele din cadrul Vechiului Regat pentru intervalul 1893–1897. Lucrarea nu este delimitată pe capitole, editorul Vasile Docea alegând o împărțire strict cronologică. Nu ne propunem să prezentăm evenimentele fiecărui an în parte, ci doar să analizăm două planuri complementare ale politicii întreprinse de către Carol I: cadrul intern și cel extern, în perioada menționată anterior.

În ceea ce privește planul intern, asistăm la o serie de evenimente decisive, legate de două aspecte esențiale, ce vizează fie familia regală, fie luptele dintre cele două partide politice și alternanța acestora la guvernare. Aceste elemente defnitorii sunt întregite de preocupările monarhului pentru chestiuni de ordin cultural, social sau economic. Astfel, din însemnările sale, observăm interesul regelui pentru problemele din cadrul familiei regale, precum „afacerea Văcărescu”, care a produs divergențe majore în relația sa cu regina Elisabeta. Din punctul nostru de vedere, această chestiune și-a găsit rezolvarea definitivă în mariajul prințului moștenitor Ferdinand cu Maria de Edinburgh, la 29 decembrie 1892, eveniment care a produs o schimbare pozitivă în atitudinea monarhului. Această căsătorie a fost văzută drept o posibilitate de a întări raporturile româno-germane, dat fiind faptul

* Prof. univ. dr., director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

că nașul de cununie al celor doi a fost kaiserul Wilhelm al II-lea. Aproximativ un an mai târziu, nașterea lui Carol, viitorul rege Carol al II-lea, în octombrie 1893, oferea lui Carol I un sentiment de stabilitate și, totodată, de continuitate dinastică. Ulterior, botezul ortodox al nepotului său va fi considerat de către rege drept un factor de consolidare a raporturilor dintre dinastia germană și tradiția Vechiului Regat.

Tot în ceea ce privește planul intern al evenimentelor, sunt aduse în vedere elemente ce sugerează că regele considera venirea liberalilor (în locul conservatorilor) în fruntea guvernului drept un moment de tranziție. Cu o puternică opoziție alături, ce se face auzită prin manifestări publice, președintele liberal Dimitrie A. Sturdza îl convinge pe rege să-l numească prim-ministru în octombrie 1895. Luptele interne din cadrul partidului, din anii 1895–1896, alături de incapacitatea de a gestiona evenimentele ulterioare, vor provoca nemulțumire monarhului față de liberali. „Legea minelor” din 1895, votată la limită de Senat, a fost umbră de divergențele dintre cele două partide politice, regele reușind, prin acțiunile sale publice, să devină în acest context un factor de echilibru. Prin urmare, Carol I ține să prezinte detalii semnificative din cadrul „afacerii Ghenadie”, care a dus în final la înlocuirea guvernului Sturdza cu „drapeliiști” conduși de Petre S. Aurelian. Acest moment, în care regele a încercat să constituie un pol de neutralitate, a marcat politica internă a anilor 1896–1897, din cauză că opinia publică îl considera drept o chestiune nedreaptă, o simplă manifestare a luptei dintre liberali și conservatori. În acest cadru intern măcinat de instabilitate politică, regele relevă atitudinea sa de mediator între liberali, fapt ce va duce la rechemarea experimentatului Dimitrie A. Sturdza în fruntea guvernului, în luna aprilie a anului 1897.

În ceea ce privește politica externă susținută de regele Carol I, în intervalul cronologic 1893–1897, trebuie să avem în vedere mai multe direcții de investigație: rolul României în cadrul „Triplei Alianțe”, „chestiunea transilvăneană” și „problema macedoneană”. Relația cu Austro-Ungaria a reprezentat o permanentă preocupare pentru rege în această perioadă, ea îmbinând valențe diferite, pornind de la cele politice și continuând cu cele economice. Votarea tratatului comercial cu monarhia dualistă, în 1894, venea, în concepția monarhului, să întărească acordul politic semnat anterior. Relația României cu *Ballhausplatz*-ul poate fi privită în contrast prin acțiunile regelui Carol I. Vizita monarhului la Ischl, din 1895, alături de inaugurarea podului peste Dunăre veneau în antiteză cu problema românilor din Transilvania, ce se radicalizase, odată cu geneza „acțiunii memorandiste” din 1892. În paralel cu derularea acesteia, Carol I se confruntă și cu o anumită opoziție din partea liberalilor, date fiind puternicele ecouri ale discursurilor parlamentare rostite de Dimitrie A. Sturdza ori Nicolae Fleva.

Sunt prezentate elemente ce ne sugerează că regele se preocupă de situația de peste Carpați, fiind în contact permanent cu procesul „memorandiștilor” (1894), ce a avut drept rezultat condamnarea acestora, lucru ce va determina, ulterior, încercările monarhului român de a obține grațierea; sunt tentative materializate prin vizita întreprinsă de suveranul nostru în Austro-Ungaria. Pentru a diminua puternicul ecou datorat „chestiunii transilvănene”, regele se folosește de atuurile sale: reprezentantul austro-ungar la București, Agenor Goluchowsky, dar și cei germani, Bernhard von Bülow sau Kaismir von Leyden¹.

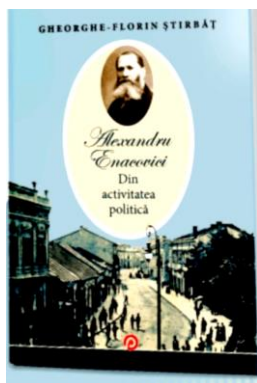
Astfel, în contextul reînnoirii tratatului din 1896, „acțiunea memorandistă” redevine din nou o „chestiune”, ce intervine în relațiile româno-austro-ungare, așa cum s-a petrecut și în contextul anilor 1891–1892. Față de acea perioadă, anii 1895–1896 reprezintă un moment de acalmie în viața Casei Regale, ceea ce îl face pe monarh să se ocupe, în mod special, de politica externă. Anul 1897 stă sub semnul „problemei macedonene”, scopul principal al părții române fiind acela de a înființa în această zonă o mitropolie. Însemnările zilnice ale regelui din această perioadă arată îngrijorările sale față de războiul greco-turc, ce întreține o stare de insecuritate în Peninsula Balcanică. Finalmente, interesul arătat de Carol I pentru chestiunile de politică externă este materializat prin întâlnirile pe care acesta le-a avut cu importanți monarhi: Leopold al Belgiei, în mai 1894, Alexandru al Serbiei, în octombrie 1896, ori Ferdinand al Bulgariei, în iulie 1897.

Vlad Lungu*

¹ Pentru mai multe detalii, a se vedea *Regele Carol I în rapoarte diplomatice austro-ungare: 1877–1896*, vol. I, editor Sorin Cristescu, București, Editura Paideia, 2012.

* Masterand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

GHEORGHE-FLORIN ȘTIRBĂȚ, *Alexandru Enacovici. Din activitatea politică*, prefață de Simion-Alexandru Gavriș, Iași, Editura PIM, 2019, 344 p.

Apărută în anul 2019 la Editura PIM din Iași, lucrarea istoricului Gheorghe-Florin Știrbăț, doctor în istorie la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în prezent muzeograf la Muzeul Județean Botoșani, *Alexandru Enacovici. Din activitatea politică*, își propune să analizeze demersul politic al unei personalități de referință pentru istoria orașului Botoșani de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Bazată în mare măsură pe cercetarea „Monitoarelor Oficiale”, a „Dezbaterilor Adunării Deputaților”, alături de documente inedite din fondurile Serviciului Județean Botoșani al Arhivelor Naționale și de lucrări cu caracter memorialistic, lucrarea urmărește politica activă întreprinsă de către Alexandru Enacovici plecând de la numirea sa ca primar al Botoșaniului, în 1888, și până la ultima sa manifestare politică în chestiunea revizuirii Constituției, produsă în anul 1914. Lucrarea este împărțită în patru capitole delimitate cronologic de schimbările politice produse la nivelul succedării guvernelor, alături de alte părți constitutive, precum nota introductivă și anexele formate prin diferite discursuri parlamentare. Nu ne propunem să prezentăm fiecare capitol în parte, ci să urmărim un „fir roșu” al evenimentelor politice ce au definit activitatea politică a lui Alexandru Enacovici, ținând însă cont și de câteva date biografice definitorii devenirii sale.

Născut la Corni, județul Botoșani, într-o familie cu rădăcini boierești și cu o avere considerabilă, Alexandru Enacovici a studiat la Gimnaziul Central din Iași, unde repede se particularizează prin capacitatea intelectuală pe care o avea. Deși o parte dintre frații săi pleacă în străinătate la studii, acesta urmează cursurile facultăților de Litere și Drept din Iași, ceea ce reprezintă prilejul de intrare în sfera politicii românești. Ajungând avocat în jurul anului 1870 și mai apoi decan al Baroului Botoșani până în 1892, Alexandru Enacovici s-a implicat în mărirea considerabilă a averii sale, concretizată în proprietăți și moșii, înființând totodată ziarul „Vocea Botoșanilor” în anul 1880. Beneficiind astfel de un anumit prestigiu în cadrul societății botoșăneze și totodată de susținere prin sursele financiare proprii, obiectivele sale viitoare se vor axa pe realizarea unei monopolizări a politicului local ca o condiție necesară ascensiunii către o carieră parlamentară.

Începuturile sale politice se plasează în timpul formării Coaliției de la Mazar-Pașa, oscilând în primă fază între liberalismul lui I. C. Brătianu spre a se atașa mai apoi de gruparea liberal-democrată condusă de Gheorghe Vernescu. Implicarea sa în acțiunile politice ale Opoziției-Unite, în urma demisiei guvernului lui I. C. Brătianu, i-a oferit posibilitatea obținerii funcției de primar al orașului Botoșani și a mandatului de deputat al Colegiului I în anul 1888. Deși a alternat cele două funcții, s-a implicat în modernizarea Botoșaniului prin îmbunătățirea sectorului public. Cu toate acestea, instabilitatea ministerială a produs modificări și în cadrul politicii lui Alexandru Enacovici.

Activitatea politică a deputatului botoșănean a fost una fluctuantă, dictată în mare parte de modificările survenite de la nivel central: de constituire a unor serii de guverne atât de orientare conservatoare, în 1889, în urma cărora pierde funcția de primar al orașului, cât și de formarea executivelor de orientare liberală, sub conducerea lui Ioan Em. Florescu. Chiar și funcția de președinte al Consiliului Județean Botoșani o pierde, asemenea postului de primar, în toamna aceluiași an, din cauza restaurării guvernului Lascăr Catargiu la 27 noiembrie 1891. Cu toate că a încercat să își adjudece încă un mandat în funcția de președinte al Consiliului Județean din Botoșani, îl regăsim în expectativă până în anul 1895, pierzând funcția în fața conservatorilor.

Fără dar și poate, anul 1895 este unul de referință pentru activitatea politică a deputatului. Odată cu formarea guvernului de orientare liberală a lui Dimitrie A. Sturdza și realizarea alegerilor pentru Adunarea Deputaților și Senat, Alexandru Enacovici își adjudeca locul în Parlament ca

deputat al Colegiului I din Botoșani. Din acest moment, deputatul botoșănean se afirmă pe scena politică, unde era văzut drept „un orator îndrăzneț”, grație numeroaselor sale intervenții în Parlament. Prin intermediul acestora reușea să atragă atenția asupra diferitelor chestiuni legate de atitudinea guvernului față de Moldova. Menționăm și nemulțumirea sa cu privire la funcționarea transportului pe căile ferate a cerealelor, cu accent pe costurile nejustificate de mari: în comparație cu Muntenia, Moldova era categoric discriminată. Bineînțeles, activitatea din cadrul Parlamentului nu l-a făcut să ignore necesitatea dezvoltării orașului Botoșani. Observăm, chiar și din această perspectivă, discuții aprinse asupra necesității de alimentare cu apă a orașului, el atacând administrația primăriei Botoșanilor la 1897 pentru lipsa de activitate.

Aflat în momentul învestirii guvernului lui George Gr. Cantacuzino, la 11 aprilie 1899, și dată fiind necesitatea instituirii unor noi alegeri pentru Parlament, Alexandru Enacovici pierde poziția avută timp de patru ani. Din acest moment, îl găsim pe deputat într-o lungă perioadă de stagnare politică, încercând, atât în 1901, cât și în 1905, să candideze pentru un nou mandat de deputat, tentative ce au fost însă destinate eșecului. Abia în anul 1907 îl găsim candidând pentru un loc de senator la Colegiul I Botoșani și clasându-se pe primul loc, la o diferență de 12 voturi de locul al doilea. Atenția lui s-a îndreptat acum asupra problemei agrare ce monopoliza întreg sectorul social-politic. Revoltele țărănești din 1907 au generat ample polemici privind soluționarea crizei agrare. Aceasta a fost agenda de lucru asupra căreia s-a concentrat senatorul botoșănean, denotând o viguroasă preocupare pentru menținerea marii proprietăți, dar venind și cu propuneri referitoare la ameliorarea situației economice.

Ultima parte din activitatea politică a lui Alexandru Enacovici este influențată, așa cum s-a desfășurat întreaga sa viață politică, de venirea la guvernare a Partidului Conservator, în perioada 1910–1913. Abia în februarie 1914 reușește să își reia postul de senator, odată cu venirea la guvernare a lui Ion I. C. Brătianu. La această dată, sfera politicului se concentra pe dezbaterile privind modificarea Constituției, aspect prezent și în programul politic al senatorului botoșănean. Astfel, revizuirea dorindu-se realizată în sectorul agrar și electoral, Alexandru Enacovici se concentra în pledoaria sa pe proprietatea mică și mare, respectiv pe exproprierea marilor moșii, menită, în termenii senatorului nostru „a împiedica explozia socială”.

Cu această ultimă afirmare în Parlamentul României, Alexandru Enacovici pierde o ultimă șansă de a recăpăta portofoliul de senator, odată cu alegerile din mai 1914. Reprezentând orașul Botoșani în Parlamentul României prin posturile de deputat și mai apoi de senator, el a reușit să se afirme în chestiunile delicate ale vremii, într-o lungă activitate politică. Sobrietatea tipică unui avocat, apoi caracterul puternic și curajos l-au făcut să se remarce într-o perioadă a instabilității guvernamentale reușind, totodată, să confere Botoșaniului prestigiul cuvenit.

*Mihaela Dragomir**

Arhivele Naționale ale României, *Arhivele Marii Uniri (1917–1920)*, coordonare și cuvânt introductiv dr. IOAN DRĂGAN, vol. I, *Fonduri Instituționale*, București, 2018, 384 p.; vol. II, *Fonduri personale și familiale. Colecții. Periodice*, București, 2019, 296 p.

În anul Centenarului României Întregite, Arhivele Naționale ale României și-au asumat un proiect care le face cinste și care le așază într-o continuitate simbolică cu alte eforturi de factură patrimonială, editarea surselor primare și a îndrumătoarelor/ghidurilor arhivistice. Prezentarea fondurilor și colecțiilor deținute de toate arhivele județene și de către cele centrale, care conțin documente relevante despre anii 1917–1920, a devenit astfel un deziderat asumat ca o normalitate. Probabil, într-un inventar al producțiilor istoriografice realizate în contextul împlinirii Centenarului, aparițiile editoriale inițiate de instituția Arhivelor Naționale vor ocupa un loc de notabil.

* Masterand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Primul volum reunește fondurile de arhivă ale serviciilor județene și centrale din Arhivele Naționale, în timp ce al doilea volum privilegiază fondurile familiale, colecțiile documentare precum și publicațiile bibliotecilor din arhivele județene. Proiectul, gândit inițial de directorul de atunci al Arhivelor Naționale, a presupus și o repertoriere a surselor arhivistice existente și pe teritoriul Basarabiei. De asemenea, s-au sondat și posibilitățile unei colaborări cu Arhivele cernăuțene. A fost o miză, pentru care domnul Ioan Drăgan a investit timp și energii multiple, dar care, din păcate, nu s-a fructificat, cu toate că, doar în acel fel, ghidul tematic gândit de coordonatorul volumelor ar fi fost în acord cu sensul celebrărilor dedicate Marii Uniri. În pofida acestei neîmpliniri, la Arhivele Naționale se regăsesc părți din fondurile de arhivă ale unor instituții care au fost înființate în vederea administrării noilor teritorii unite în 1918 cu Vechiul Regat. Acestea au fost prezentate

separat, în cadrul instituției județene sau al serviciului central care le gestionează.

O astfel de întreprindere ar fi fost desăvârșită dacă ar fi conținut și eșantioanele din Arhivele Diplomatice, Militare, cele ale Academiei Române sau ale fondurilor de arhivă deținute de muzee sau biblioteci. Conștient de precaritatea resurselor unei asemenea efort, domnul Ioan Drăgan nu a dezarmat și a mobilizat instituțional pe colegii arhiviști din țară, în vederea realizării a ceea ce era posibil, anume o imagine asupra arhivelor Marii Uniri conținută în documentele din fondurile și colecțiile gestionate de instituția pe care o conducea.

Ca în orice reușită arhivistică, Ioan Drăgan a punctat, într-un mod inspirat, și nerealizările de natură obiectivă. Pentru un cunoscător, orice arhivă ascunde nu doar bucuria întâlnirii unor documente inedite sau importante, dar și dezamăgirea pierderii sau distrugerii altora, care din varii motive nu au mai ajuns la stadiul nemuririi. În această ecuație, coordonatorul volumului a menționat seria de personalități ale Marii Uniri, din toate provinciile unite în anul 1918, care, după experiența carcerală din perioada comunistă, au asistat și la eradicarea propriei memorii. Fondurile și colecțiile lor personale au fost fie distruse, fie confiscate. Între asemenea destine pot fi enumerați Iuliu Maniu, Pantelimon Halippa, Ion Nistor sau Sever Bocu, pentru a menționa doar câte un reprezentant al provinciilor unite cu Regatul României în 1918.

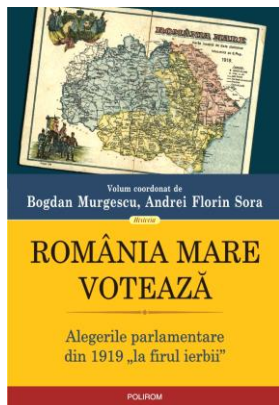
Relevanța instituțiilor care au produs documente legate de Marea Unire este diferită și inegală. Volumul de documente păstrat de la acestea a avut o pondere – în lucrarea de față – doar din perspectiva dimensiunilor prezentării fișei fondului respectiv. Dar nu acestea au fost criteriile prezentărilor care au constituit miza celor două volume. Toate sunt realizate după aceiași indicatori, care au privilegiat, deopotrivă, informații generale despre fondul de arhivă (denumire, ani externi, cantitate, instrumente de evidență), dar și o contabilizare a documentelor incidente temei Marii Uniri. Uniformizarea prezentărilor în peisajul de ansamblu a revenit Elenei Mușat și Laurei Dumitru, arhiviști cu o experiență solidă în cadrul Biroului Publicații. Aportul lor a fost unul decisiv, controlând într-un mod reușit și inspirat diversitatea, cantitativă dar și calitativă a prezentărilor, apoi asigurând o coerență vizuală, tematică și structurală deplină volumelor.

Cele două ghiduri constituie astfel un instrument de lucru indispensabil în istoriografia Marii Uniri și o nouă carte de vizită a prestigioasei instituții a Arhivelor Naționale.

*Cătălin Botoșineanu**

* Dr., arhivist, Arhivele Naționale – Serviciul Județean Iași.

BOGDAN MURGESCU, ANDREI FLORIN SORA (coord.), *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii”*, Iași, Editura Polirom, 2019, 458 p.

Aniversarea centenarului primelor alegeri parlamentare desfășurate în România Mare, în zilele de 2–4 noiembrie, pentru Adunarea Deputaților, și 7–9 noiembrie pentru Senat, a determinat readucerea lor în prim-planul istoriografiei noastre. Față de acest scrutin s-au manifestat atât preocupări ale autorităților, concretizate în volumul *1919. Primele alegeri parlamentare din România Mare*, apărut la editura Monitorul Oficial și coordonat de Alexandru Radu și Camelia Runceanu, cât și ale unui cerc distinct de istorici. Volumul amintit face parte din proiectul inițiat de Autoritatea Electorală Permanentă, iar obiectivul cercetătorilor înscriși în proiect a fost realizarea unui dicționar biografic al parlamentarilor din prima legislatură a României Mari. Era într-adevăr nevoie de o analiză sistematică a campaniei electorale și a alegerilor desfășurate pentru prima dată sub stindardul votului universal masculin la nivel național.

Așteptat cu interes justificat, volumul asupra căruia ne îndreptăm atenția reprezintă lucrarea unui colectiv însemnat de 32 de istorici¹ din România și Republica Moldova, coordonat de Bogdan Murgescu și Andrei Florin Sora. Partea centrală a volumului este dedicată alegerilor la nivelul județelor, studiile fiind împărțite pe provincii istorice pentru a oferi o logică structurală demersului. Fiecare provincie unită cu România avea o legislație electorală proprie – ca moștenire a regimului din care făceau parte până în 1918 –, realitate ce a complicat efortul coordonatorilor de a asigura omogenitate analitică (p. 18). În contextul acestor alegeri, harta administrativă a României Mari era formată din 78 de județe, ceea ce a făcut ca țelul de a reconstitui integral scrutinul și a-l cuprinde într-un singur volum să fie unul imposibil. De asemenea, o problemă întâmpinată, în general, de cercetătorii care s-au aplecat, de-a lungul timpului, asupra reconstituirii campaniilor electorale și alegerilor din perioadele modernă și contemporană a fost carența surselor primare. Din acest punct de vedere, un astfel de demers rămâne în continuare foarte complicat, încă din starea lui incipientă. Ca urmare, coordonatorii volumului au recurs la un proces de selecție ce s-a materializat în 31 de studii de caz.

În arhitectura lucrării, partea centrală este precedată de *Introducere* (p. 13–19) și de prezentarea cadrului general al alegerilor parlamentare, format din *Contextul politic* (p. 23–35) și *Cadrul legislativ* (p. 36–58). În introducere, istoricii Bogdan Murgescu și Andrei Florin Sora stabilesc coordonatele în care s-au desfășurat alegerile și conturează caracterul lor special pentru istoria electorală a României moderne și contemporane. Elementele contextuale stabilite drept esențiale pentru înțelegerea scrutinului au fost evidențiate: realitatea social-politică postbelică plină de agitație și frământări, iar pe de altă parte, diversitatea României Mari, care era alcătuită din provincii cu istoric și probleme diferite (p. 13). Lipsa de interes a istoricilor față de fenomenul electoral este ilustrată prin următoarea realitate: nici alegerile cu caracter particular, precum cele din noiembrie 1919, nu au trezit o prea mare atenție. Excepționalitatea acestora din urmă este dată de faptul că au fost singurele din perioadele modernă și contemporană în care victoria nu a aparținut partidului de guvernământ. Rezultatul nu poate fi explicat decât prin raportarea la contextul istoric al alegerilor: păstrarea caracterului regional al forțelor politice, fapt ce a îngreunat misiunea unui partid de a atinge majoritate absolută la nivel național (p. 14).

Raportându-ne la partea premergătoare studiilor de caz, ne vom opri asupra celor trei mari probleme despre care s-a discutat în literatura de specialitate și în epocă. Prima dintre ele este

¹ Pe lângă coordonatori, lista îi cuprinde, în ordinea studiilor de caz, pe Dinu Poștarencu, Virgiliu Bîrlădeanu, Ion Gumenâi, Andrei Popescu, Daniel Hrenciuc, Mihai-Octavian Groza, Ștefan Marius Deaconu, Roland Olah, Bogdan-Florin Popovici, Dumitru Tomoni, Csongor Szabó, Vlad Popovici, Claudiu Porumbăcean, Vasile Docea, Botond Nagy, Sebastian-Dragoș Bunghez, Ștefan Aftodor, Daniel Cain, Ramona-Elena Livan, Marian Curculescu, Diana-Mihaela Păunoiu, Dan Prodan, Marian-Alexandru Vișan, Ovidiu Buruiană, Cristina Diac, Ionuț Mircea Marcu, Dorin Stănescu, Daniel Șandru, Doru Parascan și Bogdan Teodorescu.

numărul mare de voturi anulate. Autorii desființează ipoteza conform căreia analfabetismul a stat la baza numărului de voturi neexprimate, nule sau anulate, aducând la lumină o nouă explicație (p. 46). Plecând de la neconcordanța dintre rata ridicată a analfabetismului și procentul scăzut al voturilor anulate din Basarabia, ei aduc în discuție boicotarea alegerilor de către Liga Poporului și de către socialiști, ca explicație a numărului de voturi irosite (p. 46). Considerăm că între factorii care au influențat negativ procentul voturilor anulate trebuie inclusă lipsa de experiență a autorităților locale în gestionarea procesului electoral, mult mai complex decât cel din perioada antebelică. În privința alegerilor din Vechiul Regat, am avut surpriza să depistăm erori ale autorităților după modificarea legii electorale în 1884, când procesul electoral nu era foarte complicat. Cu atât mai mult, credem că trebuie luat în calcul procentul erorilor produse de votanții care participau la alegeri pentru prima dată și de autoritățile responsabile cu gestionarea tuturor procedurilor. Un alt aspect discutat chiar și în epocă a fost supradimensionarea Parlamentului, în care pătruseseră 568 de deputați și 259 de senatori (p. 48). Explicația își are rădăcinile în punerea în practică a trei sisteme electorale diferite. Dacă pentru Vechiul Regat și Basarabia se organiza o circumscripție electorală pe județ, în Transilvania și Bucovina ea se organiza în funcție de ponderea populației, ceea ce a dus la formarea mai multor circumscripții la nivelul unui județ (p. 48). Un ultim aspect este legat de afirmația autorilor conform căreia, excluzând unele ingerințe administrative, rezultatele alegerilor din noiembrie 1919 au reprezentat voința alegătorilor, ele putând fi un barometru unic al voinței politice a electoratului român din perioada interbelică (p. 14). Câteva amendamente pot fi aduse acestei afirmații. Studiile de caz au arătat că, în provinciile unite cu România, minoritățile s-au abținut de la vot, iar acest fenomen a fost dublat de boicotarea unor grupări politice. Astfel, s-au întâlnit multe circumscripții electorale în care exista o singură listă cu candidați sau un singur candidat, ceea ce arată lipsa alternativei pentru votanți. Trebuie aduse în discuție și cazurile în care se observă o falsă alternativă, formată din independenți, care erau în fapt tot membri ai partidului ce deținea monopolul în circumscripție. Prin urmare, considerăm că aceste cazuri nu pot fi luate drept barometru al voinței alegătorilor. De asemenea, în influențarea rezultatului au contat instrumentele administrative de care s-au bucurat Partidul Țărănesc din Basarabia, Partidul Democrat al Unirii în Bucovina, Partidul Național Român în Transilvania și Partidul Național Liberal în Vechiul Regat.

Alegerile la nivelul județului constituie partea consistentă a volumului, fiind împărțită în patru capitole mari, reprezentate de analizele alegerilor județene din Basarabia, Bucovina, Transilvania și Vechiul Regat. La rândul lor, alegerile din fiecare provincie sunt urmate de un *Bilanț parțial* realizat de coordonatorii volumului, care cuprinde adunarea și reprezentarea statistică a rezultatelor, însoțite de scurte reflecții asupra lor. Din cele nouă județe basarabene, au fost reconstituite alegerile din Cahul, Cetatea Albă, Chișinău și Hotin. Pentru Bucovina, au fost analizate alegerile din județele Cernăuți, Rădăuți și Zastavna. Pentru Transilvania, grupul de cercetători au adus în atenția cititorilor alegerile din județele Alba de Jos, Bihor, Brașov, Caraș-Severin, Ciuc, Cojocna, Satu Mare, Timiș-Torontal și Trei Scaune. Nu în ultimul rând, în privința Vechiului Regat au fost documentate alegerile județene din Bacău, Brăila, Caliacra, Covurlui, Dâmbovița, Dolj, Dorohoi, Ialomița, Iași, Ilfov, Olt, Prahova, Suceava, Tecuci și Teleorman.

Partea finală a volumului este marcată de *Consecințele alegerilor (noiembrie 1919 – martie 1920)*, conturate de coordonatori, și de concluziile firești, construite de Bogdan Murgescu. Pornind de la structura pestriță a Parlamentului, în care niciun partid nu întrunea majoritatea necesară pentru a forma un guvern, autorii au urmărit procesul de formare a alianței Blocului Parlamentar, care a dus la constituirea guvernului Vaida-Voevod. Apoi, coordonatorii au construit bilanțul Parlamentului și guvernului până la formarea cabinetului Averescu. Concluziile sunt conturate prin raportare la principalele caracteristici ale alegerilor din noiembrie 1919. Prezența slabă la vot – în comparație cu scrutinele care au urmat – este pusă de autor pe seama circumscripțiilor electorale cu un singur candidat (în cazul Transilvaniei) și pe lipsa de încredere a electoratului față de desfășurarea liberă a alegerilor (p. 389). Caracterul oarecum surprinzător al rezultatului, dar mai ales înfrângerea suferită de Partidul Național Liberal arată că românii nu au fost sensibili la mesajul naționalist și că au votat pentru schimbare și reforme (p. 390).

Nu am reușit să reperăm un mod de abordare comun a întregului subiect. În multitudinea de studii, se regăsesc alegeri în analiza cărora autorii au preferat să înlocuiască campania electorală cu

elemente ce țin de contextul politic antebelic și postbelic. De asemenea, am fost surprinși de studiile care nu cuprind ultima componentă a procesului electoral, adică verificarea și validarea alegerilor. Totuși, în ciuda analizelor în stil „telegrafic” și a punctelor slabe care au la bază și lipsa surselor primare, se disting studii care cuprind valoroase sugestii metodologice pentru abordarea campaniilor electorale și alegerilor din perioadele modernă și contemporană. Considerăm că volumul are meritul de a ilustra modul în care analiza la nivel local a alegerilor poate schimba percepția asupra lor, exemplu fiind demontarea explicației oferite până acum pentru procentul semnificativ al voturilor neexprimate, nule sau anulate. Cu acest prilej, dorim să subliniem importanța continuării acestui demers istoriografic și sperăm că efortul de a reconstitui „primele alegeri în care tot norodul [...] are aceleași drepturi de a glăsuși egal și direct” (p. 77) să deschidă interesul cercetătorilor pentru dezvoltarea acestei direcții. Doar prin studierea atentă a alegerilor la nivel local putem construi un discurs convingător despre organizarea grupărilor politice în context electoral, despre electoratul românesc și particularitățile lui. Trebuie să ținem cont că, în unele cazuri, electoratul, apăsător de problemele imediate, era mai sensibil la discursul politic local și nu la cel național. De asemenea, să nu uităm un lucru: campaniile electorale reprezintă unul dintre momentele esențiale ale reconstituirii relației dintre omul politic și alegător.

Petru-Alexandru Motan*

CORNEL SIGMIREAN, AUREL PAVEL, *Elită și națiune. Fundația „Gojdu” (1871–2008)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2020, 576 p.

Volumul *Elită și națiune. Fundația „Gojdu” (1871–2008)*, apărut la editura „Argonaut” (Cluj-Napoca), vine să sublinieze importanța activității marelui patriot Emanuil Gojdu și a rolului Fundației „Gojdu” în istoria românilor. Studiul a apărut în 2020, declarat de Biserica Ortodoxă Română *Anul comemorativ al filantropilor ortodocși români*. În acest context, în urma unui sondaj realizat de către Mitropolia Ardealului, Emanuil Gojdu a fost recunoscut drept cel mai mare filantrop român mirean¹.

Inițiatorii lucrării sunt Cornel Sigmirean, cercetător științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române, cadru didactic al Universității de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș, și profesorul doctor universitar Aurel Pavel, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. Cei doi autori au mai publicat două volume dedicate vieții avocatului Emanuil Gojdu și operei sale de mecenat – *Fundația „Gojdu” 1871–2001*², apărut în 2001, iar în anul 2003, ca urmare a strădaniei lor, mai apărea volumul colectiv *Emanuil Gojdu. Bicentenar*³. Lucrarea de față este rodul aprofundării cercetărilor celor doi cercetători, care se bazează pe fonduri arhivistice, documente inedite, periodice din România și Ungaria etc. Cornel Sigmirean și Aurel Pavel sunt cunoscuți în mediul științific ca fiind unii dintre puținii specialiști care și-au dedicat ani de zile studiului personalității Emanuil Gojdu și, în egală măsură, a istoriei Fundației.

În *Elită și națiune. Fundația „Gojdu” (1871–2008)*, Cornel Sigmirean și Aurel Pavel au acordat mai mult spațiu prezentării contextului cultural și politic din Austro-Ungaria care a dus la

* Masterand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

¹ Vezi *10 mari filantropi*, la adresa de internet <https://marifilantropi.ro/>

² Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația „Gojdu”. 1871–2001*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2002, 212 p.

³ Cornel Sigmirean, Aurel Pavel (ed.), *Emanuil Gojdu. Bicentenar*, București, Editura Academiei Române, 2003, 218 p.

crearea Fundației, insistând asupra rolului Bisericii Ortodoxe în susținerea educației, a școlilor profesionale și a întregului efort național de formare a unei pătri instruite în academiile și universitățile din Europa.

Volumul este compus din prefață, urmată de nouă capitole, *post-scriptum*, continuat cu alte două capitole despre istoricul negocierilor româno-maghiare pe subiectul Fundației „Gojdu” în perioada interbelică și în intervalul 1996–2008 și concluzii. Lucrarea mai conține un capitol cu lista detaliată a bursierilor Fundației „Gojdu”, 13 anexe cu documente și două rezumate în limbile engleză și maghiară. La final, sunt prezentate indexuri cu numele și localitățile de naștere ale bursierilor Fundației „Gojdu”.

Prin urmare, în prefață autorii prezintă necesitatea revenirii la istoria Fundației „Gojdu”, rolul acesteia în școlarizarea elitei românești, prin descrierea contextului cultural și politic austro-ungar, care a dus la crearea vestitului așezământ.

Primul capitol, *Națiune și elite intelectuale*, înfățișează rolul elitelor intelectuale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, epocă în care în Europa Centrală s-au născut națiunile moderne. Perioada a fost marcată atât de apariția în Transilvania a numeroase fundații din fondurile cărora se acordau burse pentru tineri, cât și de implicarea elitelor clericale în susținerea emancipării poporului român prin școală și educație. Al doilea capitol, *Secolul al XIX-lea și renașterea Bisericii Ortodoxe*, descrie premisele formării unei elite ortodoxe cu studii la universitățile din Imperiul Habsburgic, principalele centre de formare a intelectualității românești din afara Transilvaniei fiind Viena și Pesta. Următorul capitol, intitulat *Un deziderat național: învățământ universitar în limba română*, se axează pe revendicările elitelor politice și clericale românești de creare a învățământului național de nivel superior. „Necesitatea unei universități naționale era rezultatul conștientizării într-o măsură tot mai mare a rolului intelectualului în viața unei națiuni, într-o epocă în care fenomenul universitar cunoștea noi dimensiuni. La nivelul Europei, la mijlocul secolului al XIX-lea erau 250 de universități”, notează autorii (p. 25).

Din capitolul *Burse pentru elevi și studenți* aflăm că formarea intelectualității românești cu studii superioare a fost, în parte, rezultatul efortului colectiv al națiunii române, exprimat prin zeci de fundații care asigurau instruirea școlară și universitară a tinerilor români.

Urmează capitolul *Marele mecena Emanuil Gojdu: originea și familia*, în care este făcut portretul marelui patriot din epoca renașterii naționale a românilor din Ardeal, Banat și Ungaria. Emanuil Gojdu s-a născut la 9 februarie 1802 la Oradea, într-o familie de aromâni cu origini din Moscopol. A studiat la școala ortodoxă românească din localitate, apoi a absolvit liceul romano-catolic. Și-a continuat studiile la Academia de Drept din Oradea, la Academia de Drept din Pojon (Bratislava) și, în perioada 1822–1824, la Universitatea din Pesta, de unde a obținut diploma de avocat. Gloria de avocat a dobândit-o în capitala Ungariei, unde a fost primul jurist care a înlocuit limba latină cu limba maghiară în intentarea acțiunilor judecătorești din Pesta și Buda, asigurându-și prin aceasta un loc aparte în istoria justiției din Ungaria. Fiind un avocat renumit în societatea budapestană și o persoană cu avere, Gojdu a susținut de-a lungul vieții sale aspirațiile culturale ale românilor din monarhie. În anul 1861, devine prefect al comitatului Caraș, unde a fost privit cu simpatie de românii majoritari în zonă, dar și de germani (șvabi) și maghiari. În exercitarea funcției sale, a decis ca limba oficială în contact cu guvernul de la Pesta și celelalte comitate să fie maghiara, iar în chestiunile interne ale comitatului să se folosească limba română. Dobândirea dreptului de folosire a limbii române era explicată de Gojdu prin faptul că „[...] țara e tocmai așa patria mea ca și a maghiarului și limba mea e tocmai așa de îndreptățită ca și a lui” (p. 55). În același an, funcția de prefect i-a adus lui Gojdu și calitatea de membru al Casei Magnaților, camera superioară a Dietei maghiare de la Pesta. Emanuil Gojdu a rămas consecvent ideii că progresul națiunii depinde de dezvoltarea culturii, astfel că, încă din timpul vieții, a fost apreciat ca unul dintre cei mai mari mecenai ai românilor din Imperiul Habsburgic.

În capitolul *Fundația „Gojdu”: hotărâri testamentare*, autorii prezintă crearea Fundației pe baza testamentului întocmit de Emanuil Gojdu la 4 noiembrie 1869, care a fost făcut public de Mitropolitul Andrei de Șaguna la 3 februarie 1870, în ziua morții marelui mecena. Câteva puncte din testamentul său se referă la crearea Fundației în baza averii sale, care să fie lăsată „în întregul ei acelei părți a națiunii române din Ungaria și Transilvania, care se ține de legea răsăriteană

ortodoxă. Din lăsamântul acest voiesc să se constituie o fundațiune permanentă, care va purta numele „Fundațiunea Gozdsu” (p. 63).

Capitolul intitulat *Averea Fundației „Gojdu” (1871–1919)* descrie modalitatea de gestiune a averii prin reprezentanța Fundației. Prin testamentul său, Emanuil Gojdu a hotărât ca cea mai mare parte a averii sale să se capitalizeze, pentru a crea un fond din care să se acorde burse pentru elevii din gimnaziu, școli comerciale și militare și pentru studii universitare, inclusiv doctorale. Prin buna administrare a fondurilor, averea Fundației a crescut de la 200 000 de florini în 1870, la peste 10 000 000 de coroane în anul 1919⁴ (p. 70). La începutul secolului al XX-lea, Fundația a construit șapte imobile pe intravilanul dintre străzile Király și Dob, astăzi „Curtea Gojdu” sau „Pasajul Gojdu”, din Budapesta.

Capitolul *Bursele Fundației* aduce la cunoștința cititorilor că, din 1871, anul de înființare, până în 1919, Fundația „Gojdu” a contribuit prin burse la școlarizarea a peste 1 600 de români la școlile și universitățile din Europa. Printre bursieri s-au numărat mitropolitul Vasile Mangra, filosoful și omul politic Aurel C. Popovici, savantul Victor Babeș, filologul Sextil Pușcariu, istoricii Constantin Daicoviciu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, poetul Octavian Goga, omul politic Petru Groza, marele inventator din domeniul aviației Traian Vuia, teologul Dumitru Stăniloae. Din cei 1 600 de bursieri, 19 au devenit membri ai Academiei Române, 39 au fost profesori universitari, 21 senatori, 40 deputați, 24 prefecți, 22 primari, numeroși miniștri, secretari de stat, diplomați ș.a. (p. 98).

În capitolul *Elitele „Gojdu”. Destin cultural și politic* este oferită statistica repartizării bursierilor „Gojdu” pe specializări. Dincolo de cifre, acest segment al cărții conține o scurtă prezentare a destinului politic și cultural al celor mai reprezentativi bursieri – contribuitori la Marea Unire din 1918, figuri marcante ale clasei politice din perioada interbelică, universitari etc. În *Post-scriptum*, autorii volumului completează datele despre viața bursierilor „Gojdu” cu informații despre destinul tragic al unora dintre ei, marcat de instaurarea regimurilor comuniste în Europa de Est. „Elitele „Gojdu” reprezintă creșterea și descreșterea unei națiuni, de la emanciparea ei prin cultură și prin educație, grație unei elite naționale formate în universitățile europene, la perioada comunistă, când a avut loc eliminarea sau convertirea elitelor la alte valori, străine de principiile liberalismului, ale democrației”, subliniază Cornel Sigmirean și Aurel Pavel (p. 101).

În capitolele ce urmează – *Fundația „Gojdu” pe agenda politică a relațiilor româno-maghiare (1920–1953)* și *Istorie și diplomație: Fundația „Gojdu” între anii 1996–2008* – este reconstituit întreg „dosarul Gojdu”, fiind puse în evidență demersurile guvernelor de la București, atât din perioada interbelică, cât și din aceea postcomunistă, pentru recuperarea proprietăților Fundației, constatându-se eșecurile diplomației românești în „administrarea” dosarului, foarte complex, în relațiile politice dintre România și Ungaria.

Anexele conțin 13 documente-cheie din activitatea Fundației „Gojdu”: anexa 1 – *Testamentul lui Emanuil Gojdu*, anexa 2 – *Literele fundaționale*, anexa 3 – *Acordul între Ungaria și România cu privire la reglementarea afacerilor interesând Fundația „Gojdu”*, anexa 4 – *Memoriul Fundației „Gojdu” adresat Primului Ministru Iuliu Maniu*, anexa 5 – *Acordul dintre România și Ungaria din 28 aprilie 1930*, anexa 6 – *Extras din Monitorul Oficial nr. 108/13 mai 1938*, Anexa 7 – *Acordul dintre România și Ungaria din 27 octombrie 1937*, anexa 8 – *Lista bunurilor Fundației „Gojdu” din Ungaria*, anexa 9 – *Raportul Legației Române de la Budapesta*, anexa 10 – *Contractul de închiriere a imobilelor din Cluj*, anexa 11 – *Adresa Fundației „Gojdu” adresată Ministrului de Externe Simion Bughici*, anexa 12 – *Adresa Fundației „Gojdu” adresată Președintelui Consiliului de Miniștri Petru Groza*, anexa 13 – *Acordul dintre Guvernul României și Guvernul Republicii Ungare privind înființarea Fundației Publice „Emanuil Gojdu”*.

În *concluzii*, autorii volumului subliniază modul în care Fundația „Gojdu”, una dintre cele mai mari fundații din Austro-Ungaria, din cauza vicisitudinilor istoriei a fost deposedată de proprietăți și „reprezintă doar un capitol din istoria nașterii națiunii române moderne în secolul al XIX-lea, prin școală și educație, rezultat al asumării modelului cultural european”.

Tetiana Toma*

⁴ 1 florin echivala cu 2 coroane.

* Lect. univ. dr., Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați.